

ІВАН-МУЖИЧИЙ СИН

Жив колись в старовину цар з царицею. У них замолоду не було дітей, а при старості родився один син. Вони дуже зраділи. Ну, виріс той син, вирішили вони його оженити. А він і каже:

— Поки не дістанете мені такого коня, що жар їсть, полум'я п'є, на дванадцять верст земля гуде, як біжить, і листя на дубах осипається,— то я довіку женитись не буду!

Цар зібрав усіх богатирів, почав розпитувати:

— Може, з вас хто знає або чув, де такий кінь є, що жар їсть, полум'я п'є, а як біжить, то на дванадцять верст земля гуде і листя на дубах осипається?..

Усі кажуть, що ніхто не бачив і не чув такого, і дістать не можуть...

Цар розіслав по всій землі газети:

— Може, хто чув або сам дістане, то нехай до мене приходить.

Попала одна така газета у якусь волость, прочитали. Мужик приходить додому й хвалиться жінці:

— От яка у нашу волость газета прийшла... Якби такий молодець знайшовся, то велено йому до царя приїжджати.

А у нього був хлопець, от цей хлопець і каже:

— А я знаю, де такий кінь є!

А батько каже:

— Сиди там, коли сидиш. Ти вийдеш за ворота, та й то тебе діти б'ють, а то ще про такого коня балакаєш.

Хлопець одягся і говорить:

— Ходім, тату, надвір!

Вийшли. Він одною рукою дуба як схватить — нагнув аж до землі, потім пустив. А батько стоїть, очі витріщив — дивиться на нього, аж злякався сам.

— Ну тепер, синку,— говорить,— повірю.

Пішли у волость — батько хлопця залишив надворі, а сам пішов у хату і каже:

— Дозвольте, панове, мені із своїм словом втрутитися!..

— Можеш, говори.

— Є у мене син, що може дістать того коня.

А всі й закричали:

— У холодну його взять, сякого-такого, з його хлопцем! Куди його хлопець годе? Як він вийде за ворота, то його всі діти б'ють!

Посадили, значить, його з хлопцем у холодну. Сиділи-сиділи вони, а волосне начальство й говорить:

— Мабуть, нам нічого не буде, коли він збреше.

Випустили, а самі до царя вдарили звістку. Цар прочитав цю звістку і не повірив, щоб мужичий син міг таке зробити, але все ж сказав послать своїх слуг і карету за тим хлопчиком.

Узяли того хлопця до царя. Як приїхали, цар підзиває хлопця до себе:

— Можеш дістать такого коня?

— Можу!

— Що ж тобі треба?

— Треба мені коня хорошого та палицю добру.

Написав цар записку до свого табунщика.

— Ступай, у полі є табунщик, даси йому записку, а він тобі дасть коня.

Той пішов, показав табунщику записку.

— Підожди,— каже табунщик. — Пожену напувать коней, а як ітимуть, то якого схочеш, такого й вибереш.

Став той вибирати, і за якого не візьметься за хвіст — то хвіст у руках зостанеться; візьметься за гриву — гриви не стане. Зняв дванадцять кож, а коня не добрав собі. Йде додому, дивиться — хата обідрана (там бідна бабуса жила), а тут якраз хмара на току збирається. Бабуса і просить:

— Поможі мені, чоловіче, а то всі мене, бідну, минають.

Накрив він шкурами її хату, щоб вода не протікала, вона йому подякувала, а він і пішов собі.

Виходить цар і дивується, що той коня собі не добрав.

— Іди, Іван — мужичий син, на конюшні. Вибирай собі коня, може, там тобі кінь.

Той пішов; на якого руку не покладе — так кінь з усіх чотирьох ніг і впаде. Нема коня, та й годі. Настала ніч, а хлопець як вийшов у степ, як свиснув своїм богатирським посвистом, от і прибіга один кінь:

— Чого, хазяїне мій милий-любий, звеш мене?

— Пора нам в путь-дорогу вирушати.

— Ну, добре.

Став він заводить цього коня у царські конюшні, поламав усі двері й конюшні порозвалював. Прив'язав, дав білоярої пшениці, а сам пішов спать.

Цар устав ранком і послав збудить Івана — мужичого сина — чи не бачив уві сні якого коня.

Той говорить:

— Е, в мене вже є кінь, на конюшні стоїть...

Вийшли, подивились, а цар аж злякався, такий великий кінь.

— Ну, тепер зробіть мені палицю, привезіть з лісу на двох парах волів і пофарбуйте.

Привезли. Він підкинув угору, сам ліг на півтори доби спать. Прокинувся — палиця летить назад... Він підставив мізинний палець — вона у друзки розсипалась.

— Привезіть,— говорить,— мені на чотирьох парах волів, бо ця негожа.

Вони зрубали столітнього дуба, привезли на чотирьох парах волів. Він підкинув угору — сам ліг на три доби спать. Прокинувся, чує — палка гуде. От підставив він середній палець — палка вдарилась і на півтора аршина в землю вбилась.

— Ну, це,— каже,— добра буде.

Цар і каже:

— Ну, от, як дістанеш такого коня, то я тобі яку схочеш нагороду видам і ніколи ніякої кривди не чинитиму. Слово моє тверде.

Поїхав він, але цар все-таки не вірить, щоб якийсь-то Іван — мужичий син та й коня такого сам дістав. Ну, і дав ще йому своїх богатирів вже панської, а не мужицької крові.

— Наганяйте,— каже їм цар.

Іван — мужичий син чує — земля двигить...

— Це або змії летить, або якісь богатирі їдуть...

Доїжджають, поздоровкались, а він і пита:

— Хто ви такі?

— Це нас послав цар разом з тобою їхать.

— Як же нам бути? Треба комусь із нас бути старшому, бо так ніякого порядку не буде. Треба, щоб ми комусь одному підкорялись.

Ну, ці богатирі панської крові зразу ж один наперед другого:

— Я буду старшим, я буду старшим!..

А Іван — мужичий син і каже:

— Ні, не так. Давайте по дорозі палицю кидать: чия далі впаде, той і буде старшим.

Кинув один палицю по шляху вперед. Їдуть день, їдуть другий—нема... На третій день бачать—палиця лежить. Кинув другий, їдуть день, їдуть три — палиці нема... Найшли аж через тиждень. Кинув Іван — мужичий син. Їдуть один тиждень — нема палиці, другий і третій — нема палиці.

— Це десь твою палицю проминули...

— Не може бути: мабуть, моя палиця десь у гостях.

Проїхали ще тиждень, бачать: стоїть великий дім — мідна огорожа навколо, мідний міст аж до дому веде. Дивляться — палиця через паркан перевалилася і ріг дому одбила. А в цьому домі жили страшні змії, тільки їх дома не було — воювали десь далеко.

І говорить Іван — мужичий син до одного богатиря панської крові:

— Сьогодні ти підеш на міст на варту, а ти,— каже другому,— ляжеш коло коней, а я ляжу в будинку.— І наказав тому, що на мості: — Гляди ж, брат, не спи, а стережи...

Той ходив-ходив, а як він був з дороги — ліг і заснув на мосту. Тоді Іван — мужичий син прокинувся, бачить — північ, пора йти. Одягся і пішов на міст, дивиться — той спить; слухає: земля двигить — змії шестиголовий летить і говорить своєму коню:

— Стій, не чмихай, проти нашої сили нема нічого. Є тільки Іван — мужичий син, але сюди його і ворон кості не занесе, бо він іще молодий.

— Ворон кості не занесе, а добрий молодець сам зайде,— каже Іван — мужичий син.

— Чи биться, чи мириться прийшов?

— Не мириться, а биться я прийшов.

— Ну,— говорить змії,— бий ти першим.

— Ні,— говорить Іван — мужичий син,— бий ти, ти на всьому царстві старший.

Шестиголовий змії як ударив, то Іван — мужичий син тільки чуть з місця здвигнувся, а тоді як вдарив змія своєю палицею, то разом шість голів зніс.

Посік його, спалив кості, і на вітер попіл пустив та й пішов додому. На ранок і пита того, що на мості вартував:

— А що, стеріг вірно?

— Так стеріг, що мимо птиця не пролітала,— говорить.

На другу ніч Іван — мужичий син послав другого стерегти на мості, а того на конюшню.

І той заснув. Дивиться Іван — мужичий син: час іти. Пішов і став під мостом. Чує — земля гуде. Це дев'ятиголовий змії летить.

— Стій,— говорить змії до свого коня,— проти нашої сили нема другої у цілому царстві. Є тільки Іван — мужичий син. Ну, та сюди і ворон кості його не занесе.

— Брешеш,— каже Іван — мужичий син,— добрий молодець сам зайде.

— Чи биться, чи мириться зайшов?

— Не за тим добрий молодець зайшов, щоб мириться, а за тим, щоб биться.

— Ну, бий ти!

— Ні, бий ти, ти на половину світу старший.

Той змії дев'ятиголовий як ударив — так по кісточки Івана-мужичого сина й увігнав. Але Іван ударив змія — разом сім голів одрубав. Другий раз замахнув — і останні дві зрубав... Посік його тіло, спалив кістки і попіл за вітром розвіяв. Пішов Іван — мужичий син у свій дім досипати. На ранок спитав і того:

— А що, стеріг добре моста?

— Так стеріг, що й миша мимо не пролізла.

На третю ніч зібрав він обох богатирів, повісив рукавичку на стіні і сказав:

— Піду я сам, братці, стерегти моста, а ви глядіть на мою рукавичку: як буде піт, то гуляйте, а як буде кров з рукавички капати, так пускайте мого коня.

Став під мостом; опівночі чує — земля за дванадцять верст гуде, листя на дубах опадає. Це вже найстарший змії летить на тому коні, що жар може їсти, а полум'я пити. Летить і говорить до свого коня:

— Стій, не спотикайся, проти нашої сили нема сили на всім світі. Є десь Іван — мужичий син, ну, він ще малий. Йому ще тільки на печі сидіть — сюди він не зайде, сюди і ворон кості не занесе.

А той:

— Ворон кості-то не занесе, а добрий молодець сам прийде.

— Що, будем биться чи мириться?

— Не за тим добрий молодець зайшов, щоб мириться, а за тим, щоб биться.

— Бий,— говорить змії.

— Ні, ти бий, ти на всьому світі дужчий.

Як ударив змії, то Іван — мужичий син аж зблід. Бились-бились... У змія з дванадцяти залишилося вже три голови. А Іван — мужичий син уже по самий пояс у землю загнаний, от-от охляне.

— Слухай, ти,— говорить змії,— у тебе батько був?

— Був.

— Воли у його були?

— Були.

— Орав він?

— Орав.

— А давав оддыхати?

— Давав.

— Ну, давай і ми оддыхнем.

Іван — мужичий син як став оддыхати, та й кинув свою палку навідмаш і розбив конюшню. Тут його кінь вирвався, прибіг до його, став землю одривати...

А ці богатирі прокинулись, бачать — кров'ю попідпливали, та з рукавички кров іде, але бояться йти виручати Івана — мужичого сина, думають: для чого нам свої голови за нього підставляти?

Але кінь тим часом землю оббив круг Івана, тоді й говорить Іван — мужичий син до змія:

— Аж тепер я тебе вб'ю.

Змій і говорить:

— Ну, добре, але я хочу тобі сказати ще перед смертю: ти хоч і візьмеш в мене цього чарівного коня, що цареві потрібний, але ти не доведеш його додому; єсть у мене ще три сестри і мати та батько, цар Ірод. От вони і тебе, і тих двох богатирів все рівно з світу зживуть!

Відрубав останні голови Іван, а сам задумався, а тим часом та бабуса, що він кінськими шкурами її хату укрит, почула, що на Івана біда насувається, бо вона все знала, що в світі робиться, та послала свого песика до Івана, а песик і каже йому:

— Будете ви їхати додому, захочете так пити, що один до одного не зможете слова промовити: буде вам по праву руку криничка, вода як скло чиста. Не пийте її, а лиш вдар по ній навхрест палкою, побачиш, що з неї вийде. Під'їдете далі, захочете їсти: стоятиме явір, під явором стіл, там лежатимуть паляниці, яблука й усякі на-питки й наїдки. Не їкте, а ти вдар навхрест, побачиш, що вийде з того. Приїдете далі, захочете спати — під явором стоятимуть ліжка. Не лягайте, вдар по них, побачиш, що буде.

Вислухав Іван, подякував бабусиному песику, забрав того коня і разом з двома богатырями поїхав додому, їдуть, їдуть, захотілось їм пити — аж справді, над шляхом криничка праворуч. Ці два богатирі хотіли напиться.

— Ні, подождіть,— говорить Іван,— подивлюся.

Та так рубонув шаблею навхрест, а кров так і потекла (а це змієва сестра перекинулась криничкою). Поїхали далі — зарубав іще двох сестер, що були у вигляді їжі і ліжок. Далі оглянулись — хмара наступа попід небесами. Коли вони придивляються — аж це стара змія-мати женеться. Одна губа в неї аж попід небесами, а друга понад землею.

Іван — мужичий син і говорить:

— Ех, давайте, братці, втрюх битися з нею, бо сам я її не подужаю.

Але ці два полякались і не хочуть битися — тікають. Ну, Іван тут бачить, що нічого не вдіє сам, доведеться пропадати, думає. Але згадав, що тут недалеко, за горами, за лісами, є величезна кузня. От він пришпорив свого коня та чимдуж до цієї кузні, ну, а ці два богатирі теж за ним — бо ж нікуди більше їм дітись.

Підлітають до цієї кузні:

— Одчиніть.

Ковалі одчинили їм дванадцять дверей залізних, вони улетіли, а двері самі собою й зачинились. А змія сіла коло кузні й давай вогненным язиком двері пролизувати.

Іван — мужичий син бачить, що не жарти, та до ковалів:

— Мійттю робіть плуга, та такого здорового, щоб аж під стелю кузні, і робіть такі ж великі щипці.

Ну, ковалі враз узялись за роботу, а змія все далі й далі пролизує. Вже тільки троє дверей залишилось, а тут ковалі вже кінчили плуг і щипці.

Пролизала вона останні двері, встромила голову, а тут Іван за щипці та щипцями розжареними і здавив її за губу. Накинув на неї плуга, вибіг надвір і давай нею орать землю — такі скиби, як хата, завбільшки. Оре, і лупить її, та все щипцями розжареними за губу тисне. Орав-орав змією доти, доки вона і не лопнула.

Він тоді викинув її в море, свого коня пустив на пашу, а богатирів цих додому прогнав.

— Ідіть,— каже,— боягузи, а то з вами тільки морока. А ще,— каже,— панської крові!

А сам поїхав на цьому коні, що в змія взяв. Їде він, їде, зустрічає діда старого. Проїхав він його і не сказав «здоров». А далі нагадав:

— Що ж я, ще молодий хлопець, і я йому, старому, честі не оддав, не сказав, «здоров». Треба вернутись, поздоровкаться... Вернувсь.

— Здрастуйте,— говорить,— дідусю, вибачайте, що я проїхав — честі вам не оддав, не поздоровкався.

— Еге,— каже дід,— ніколи старих людей не минай, завжди поздоровкайся... Їхатимеш ти, а вискоче до тебе такий кривий та капшивий дід на дерев'янці і буде говорить де тебе: «Ну, молодець, та й кінь добрий, але ти однаково не випередиш мене». Так ти,— говорить,— не зрізуйся з ним наввипередки. А може, тобі по путі хто буде трапляться, приймай, не одказуйся...

Поїхав... Баче—назустріч шкульга на дерев'янці такий поганий, сопливий дід...

— Ну,— говорить,— молодець, та й кінь же у тебе, але хоч я який поганий, ти мене однаково не випередиш.

— Ну, та я не стану з тобою сперечатись, ні то й ні...

Та тільки сказав це Іван — мужичий син, а той дід сопливий своєю дерев'янкою в стремено, а Івана миттю якоюсь гострою стрілою збив з сідла та й загув на коні. Іван — мужичий син і оглянутись не встиг. А це був не хто інший, як сам цар Ірод — батько зміїв.

Розсердився Іван — мужичий син:

— Ну,— каже,— я ж тобі цього не подарую, я ж тебе, Ірода проклятого, і пішки знайду.

Та палку в руки, шаблю до боку і пішака... Іде він, але відчуває, що та ранка від стріли царя Ірода все розбухає і розбухає, все більшою робиться і більшою, вже так, що Іван і знемагати почав.

«Е, це вже біда,— думає Іван — мужичий син.— Це, виходить, цар Ірод отруєною стрілою мене вдарив».

Пройшов ще трохи Іван та вже й зовсім охляв.

«Це,— каже він сам до себе,— тепер не побити мені царя Ірода, тепер він мене одним пальцем поборе...»

Іде Іван — мужичий син, сумний-сумний, а назустріч йому дід — борода до землі. Поздоровкались, розпитались — хто, куди? Дід і каже:

— Піду й я з тобою.

— Хто ж ви такий?

— Я — той, що може од собак оборонить.

Здвигнув Іван — мужичий син здивовано плечима, але згадав пораду старого і мовчить.

Підійшли далі, являється їм другий дід, пристав до них:

— Я,— каже,— Мороз.

Ідуть... Третій дід... Розпитались—хто, куди? Той каже:

— Я — той, що море викосить і в копиці складе.

— Ну, ходім і ти з нами!

Далі — четвертий, що «їсть і не наїється». Там — п'ятий, «що п'є й не нап'ється». Шостий — «біжу й не набіжуся». Сьомий — «я за двадцять верст бичем улучу». Восьмий — «я на двадцять верст бачу»...

Ідуть вони до царя Ірода, у його государство. Цар Ірод бачить, що ніхто й до границі не підходив, а то — в землі його увійшли... Звелів випустить на них сім тисяч злих-презлих собак-гієн, кожна по дві голови має.

Собаки біжать — як хмара синіє.

— Ну, що ж, братці,— каже Іван — мужичий син,— Порозривають нас собаки, я слабкий, ледве ноги переставляю, не можу боротись з ними.

— Да ось я, що од собак одбороню,— сказав самий перший дід.

Як захватив їх... Вибив усіх і на скирти постягав усіх собак-гієн. Цар Ірод бачить — й собаки не помогли, йде цілий гурт в його государство. Приходять до його дому, ввійшли в двір, під таке велике залізне склепіння, а воно, це склепіння,— р-раз, і закрило їх. І опинився Іван — мужичий син з своїми супутниками ніби у великій залізній хаті. Аж тут цар Ірод наказав своїм слугам топити під стінами так, щоб всі попеклись. Навалили вони гору лісу під стіни і ну давай топить. Але Мороз-дід як почав прижарювать, то на залізних стінах аж іній став. Спалили весь ліс слуги царя Ірода, а Ірод і каже їм:

— Відчиніть вже та вигорніть лопатами жужелицю з мого ворога — Івана — мужичого сина:

Відчинили — аж вони всі живі, а Іван і каже:

— Що ж ти, царю, такий немилостивий, у таку холодну кімнату посадив нас — трохи не померзли...

— Все одно,— каже Ірод,— зараз я тобі голову відрубаю, бо я знаю, що ти отруєний і не можеш воювати зі мною! А сам думає: «Вбити його я ще встигну, давай помучу ще добре». Та й каже:

— Ну, от я вам задам задачу; як зробите — пущу живих, а як не зробите — голови всім позрубую. За одну ніч море висушить, пісок у купу зложить, а ні, то...

Ліг Ірод спати на ніч, а той, «що міг косить», викосив його за ніч і в купи поскладав. Прокинувся ранком Ірод, бачить — нема води й краплі ніде. «Гм! — думає.— Що за чудасія». Задає другу задачу:

— Скільки в мене є худоби — я приготую обід, як усе з'їсте — живі будете, а як ні, то голови постинаю.

А Іван — мужичий син і думає: «Скоріш би рана заживала, скоріш би, я йому покажу, як нас мучить».

А в Ірода була полонена одна, дуже красива дівчина. От вона і взялась Івана лікувати. Знала вона всякі ліки. Ну, а тим часом наварив цар Ірод стільки котлів, що й у дворі не вміщається, горілки поналивав кілька тисяч бочок. Посідали вони їсти. Не більш із'їли, як одного вола, а Іван — мужичий син і журиться: «Ми й за три роки не з'їмо...» Коли тут нагадали, що єсть один дід — «їм — не наїмся» і один дід — «п'ю — не нап'юся». Як почали вони обидва трощить, то казали, що ще й мало, ще б їли...

Бачить цар Ірод, що нічим їх не візьмеш, хотів уже різать, але рішив ще помучити.

— Хто завтра,— каже він,— принесе раніш води з моря, чи моя дочка-скагогонка, чи ви? Як ви—живі будете, а ні, то...

А Іван усе думає: скоріш би рана заживала, скоріш би... А полонена дівчина каже:

— Не журись, скоро вже.

Переночували. Дочка-скагогонка чуть світ наділа чоботи-скагоходи, шапку-невидимку, за відерце — й подалась до моря. Вона побігла, а вони всі сидять, думають — котрому бігти? Згадали, що є «біжить — не набіжиться». Побіг він, набрав води, раніш Іродової дочки-скагогонки біжить, а вона бачить це, та взяла і сипнула йому під ноги сонного порошку, він і впав та заснув біля відра.

Бачить Іван — мужичий син і його супутники, що Іродова дочка вже біжить, а того їхнього «біжить — не набіжиться» й не видно ніде. А Той, що на двадцять верст бачить, подивився і бачить, що «біжить — не набіжиться» спить. Тоді Той, що на двадцять верст бичем улуча, розпустив свій бич та як потягне того, що спав, той прокинувся — за відро,— біжить і приніс воду раніше, ніж Іродова дочка-скагогонка.

Тоді Ірод бачить, що вже нічого для них важкого нема, та й вихопив меч і наказав тягти Івана і його супутників на залізний тік. Виводять Івана, а дівчина полонена і каже:

— Уже зажила твоя рана.

Вивели Івана, тільки хотів цар Ірод рубать, а Іван як хватне царя Ірода, та як шпурне ним на гострий шпиль його замку, так цар Ірод і дух спустив. Ну, взяв він тоді того коня, що Ірод в нього викрав, дівчина полонена теж з ним збирається, а ці діди і кажуть:

— Ну, а ми послужили тобі, Іван — мужичий син, та тепер підем далі своєю дорогою, іншим добрим людям служити.

Поцілувались з Іваном та й пішли.

Приїжджає Іван — мужичий син в своє царство та й оддає так, як обіцяв, бо завжди любив слова дотримувати, цареві коня того, що жар їсть, полум'я п'є, а як біжить, то на дванадцять верст земля гуде і листя з дубів осипається. Але тут якраз стояли цих два-богатирі панської крові, що їх цар посилав разом з Іваном, та як побачили вони ту дівчину, що Іван з полону у царя Ірода її визволив, та й зразу до царя:

— Так і так, негоже Іванові — простому мужичому синові, одружуватись на такій красуні, вона може бути за жінку тільки богатиреві панської крові.

— Молодці, правильно говорите,— каже цар та до Івана: — Ти, Іван, є мужичий син, і негоже віддавати за тебе таку красуню, вона може бути жінкою тільки богатиря панської крові.

Поблід Іван-мужичий син та й каже:

— Я її з полону визволив, вона мене любить, я її люблю і нікому я її не віддам.

— Ні, віддаси! — каже цар.

Тоді Іван скипів та до царя:

— Ти обіцяв мене нагородити, чим я захочу, і ніякої ніколи кривди мені не чинити. Я трьох зміїв-велетнів убив, стару зміюху в море загнав, царя Ірода на той світ перевів —

то коли ти мені будеш за мою добрість так платити і так слово своє ламати, то я й тебе і весь твій рід одним махом з світу зведу!

Та як замахнеться своєю палкою, то аж всі дерева пригнулись, а царський дворець аж затрясся. Ну, тоді цар злякався та вже й ні слова. А Іван — мужичий син одружився з дівчиною-красунею та й зажили щасливо. Але вже ніколи не вірив ні царському, ні панському слову.